

GYVIEJI ARCHYVAI

Iš sovietų saugumo veiklos mūsų rajone

Vincas Jakelevičius iš Varėnos I, g. 1908 m., – amatininkas batsiuovys. Pasak šaltinių Golubcevo ir Upės, Jakelevičius per vokiečių okupaciją 1941 m. išdavė raudonarmietį politruką, kurį vokiečiai sušaudė. Iš Juzės Petruskienės ir Juozo Deminavičiaus parodymų aišku, kad Jakelevičius prieš vokiečių buvo savisaugininku, dalyvavo sugaunant tarybinius parašutinininkus ir abu buvo liudininkai, kai Jakelevičius arkliu parvežė žuvusį parašutinininką ir su kitais savisaugininkais užkasė baloje netoli Varėnos I.

Vlado Biekšos – Prekybininko (Torgovec) tyrimui gauta šaltinio Kozlovo informacija: lenkų laikais Biekša, gyvenęs buržuazinės Lietuvos pasienyje, buvo Lietuvos saugumo agentas, per karą tarnavo vokiečių policijoje Vilniuje (kitur rašoma, kad Varėnoje ir Pagėgiuose). Apie tai jis pats 1950 m. rugsėjo 19 d. pasakojo šaltiniui. Formulinarinė byla Biekšai užvesta dar 1949 m. kovo 26 d. pagal liudininkų Tomkūno ir Kozlovo parodymus bei Kozlovo ir Antano agentūrinius pranešimus. Apie V. Biekšą 1951 m. gautas vienas Červinskio pranešimas ir vienas pranešimas iš Kauno informatorių.

Kozlovas taip pat davė žinių Juozo Kaziukonio tyrimui. Kaziukonis sakęs, kad prie vokiečių dirbęs prižiūrėtoju Lukiškių kalėjime, „gyvenau gerai, o dabar prie tarybų valdžios dirbu Varėnos statybos kontoroje ir vaikštau alkanas.“ Tokia informacija pateikta Varėnos r. MGB viršininko Vasiljevo 1950 m. rugsėjo 3 d. pranešime į Vilnių.

Gauta žinių apie Antaną Alubauską. Liudytojas Kriščiulevičius sakė, kad Lietuvą okupavus vokiečiams, Alubauskas 1941-1944 m. buvo seniūnas, o 1944 m. įstojo į Plechavičiaus rinktinę. Būdamas seniūnu kartu dirbo gestape, bet kuo, liudytojas nežinojo. Kartu su vokiečių policija Alubauskas dažnai išvažiuodavo gaudyti tarybinių partizanų. Su Varėnos policija dalyvavo partizanų gaudynėse Pamusių kaimo rajone, kai du partizanai buvo sužeisti, bet nesugauti. Kitą kartą sugauti partizanai Tamulevičienė ir vyriškis sušaudyti vietoje. Išvijus vokiečius, Alubauskas iki 1944 m. spalio buvo miške, paskui NKVD sučiuptas. Metus pasėdėjęs kalėjime, paleistas. Areštuoti Alubauską negauta sankcijos. Jis sako neva buvęs filtravimo stovykloje, bet šis faktas ne visai aiškus; reikėjo išsiaiškinti Alubausko

paleidimą iš lagerio ir spręsti klausimą apie areštą (Vasiljevo 1950 09 04 pažyma).

Formulinarinė byla užvesta Vladui Mažeikai, g. 1911 m. JAV. Olga Počkajeva paliudijo, kad iš Laukininkų kaimo buožių kilęs Mažeika vokiečių pusėje buvo fronte prie Pskovo, kariavo prieš tarybinę armiją. Iš vietos gyventojų liudytoja girdėjusi, kad Mažeika įstojo į vokiečių policiją, varė šaudyti Merkinės žydus, savinasi jų vertingus daiktus, raudonieji partizanai iš jo atėmė šautuvą ir automatą. Be to, Mažeika buvo pagalbinės policijos agentas ir išdavinėjo tarybinius piliečius vokiečių baudžiamiesiems organams. Rengti dokumentai Mažeikos areštui. Teroristas suimtas 1951 m. rugpjūčio 15 d. ir apkaltintas pagal RTFSR BK 58 str.

Panaši byla – Pranui Stančikui iš Maskaukos, g. 1907 m. Prie vokiečių jis buvęs savisaugos būryje, turėjo šautuvą, gaudė raudonuosius partizanus, palaikė ryšius su vokiečių policija. Jam pranešus per operaciją Smalniuose vienas partizanas buvo nukautas. Už nusikalstamą veiklą rengtasi Stančiką suimti.

Užvesta formulinarinė byla Juozui Česnulevičiui iš Kažkurių Papiškių kaimo. Vyras prie vokiečių buvo savisaugoje, turėjo šautuvą, gaudė tarybinius partizanus, su vokiečių policija padegė gyventojų namus. Jo nusikalstamą veiklą patvirtino šaltiniai Šustrij (Vikrusis) ir Naktis.

Pagal RTFSR BK 58 str. 1a ir 13 p. už išdavikišką veiklą tarybų valdžios ir vokiečių okupacijos metais 1950 m. spalio 30 d. areštuotas Varėnos gyventojas Petras Savickas, Domininko, g. 1905 m. JAV. Prie Smetonos valdžios jis buvo komunistas pagrindininkas ir kartu slaptas saugumo agentas Butkus, išdavinėjęs komunistus. NKVD 1940 m. buvo suimtas ir laikytas Kauno kalėjime, bet atėjusių vokiečių išvadotas. Varėnoje I įstojo į savisaugą, turėjo šautuvą, gaudė tarybinius partizanus, atminėjo iš žmonių šiltus drabužius vokiečių kareiviams. Jau 1950 m. kovo mėn. buvo sankcija jį areštuoti, tačiau tuomet nuo arešto susilaikyta, nes Savickas ir jo artimieji nukentėję nuo partizanų. P. Savickas dargi buvo MGB šaltinis, tačiau pagal jo pranešimus niekas neareštuotas, nenukautas nė vienas partizanas ir kt., todėl jis iš MGB agentūrinio tinklo išmestas kaip balastas. Elgėsi kaip antitarybininkas. Pvz., 1950 m. spalio 9 d. užėjęs į Barčių gyventojų Banado Varaniaus

namus, iš jo vaikų reikalavo dokumentų apie duoklę valstybei (tėvo nebuvo namie), suplėšė Varanio sūnaus Jono komjaunimo bilietą.

Užvesta byla Vincui Junčai, g. 1906 m., iš Naujaūlyčio kaimo (dabar Senoji Varėna). Buržuaziniais laikais buvo šaulys, paskui vokiečiams išdavė tarybinių partizanų bendrininkus, o jų daiktus – rašomąją mašinėlę ir kt. – atidavė gestapui. Junča areštuotas kaip vokiečių šnipas, pravarde Juodasis. Papildomoje Vasiljevo 1951 02 01 informacijoje rašoma, kad V. Junča vokiečių laikais buvo savisaugininkas, turėjo šautuvą, saugojo Varėną I nuo raudonųjų partizanų, areštavo žydus ir saugojo jų šaudymo vietą. Buvo susijęs su vokiečių kontržvalgybos SD agentu verbuotoju Aleksejumi Kamenevu; paskelbta pastarojo valstybinio nusikaltėlio visasąjunginė paieška. Su Junčos pagalba 1942 m. į taryb. partizanų būrį priimtas provokatorius, kuris paskui partizanus išdavė: žuvo vienas partizanas, suimti trys ryšininkai ir sušaudyti Alytuje, o vienas viešai pakartas Varėnoje I. Iki arešto Junča tarp vietos gyventojų skleidė antitarybines žinias.

Jonas Čenys, g. 1920 m., tirtas kaip repatriantas. Tarnaudamas tarybinėje armijoje, 1942 m. pasidavė vokiečiams ir nelaisvę, buvo belaisvių stovykloje Naujojoje Vilnioje, išėjo 6 mėn. karinio parengimo kursą. Nusiteikęs antitarybiškai, palaikė ryšius su partizanais. Šaltinis Pirmūnas 1950 m. lapkričio 3 d. sakė, kad prie vokiečių Čenys kurį laiką dirbo policijoje Eišiškėse, šaudė žydus ir grobė jų turtą. Šaltinis Liepa lapkričio 23 d. pareiškė, kad tai tas pats Čenys, kuris dirba Varėnos kuro kontoros vedėju. Apie Čenį, kad šis dirbęs policijoje Eišiškėse ir t. t., pranešė ir šaltinis Nikolajavas. Pasak 1951 m. kovo 17 d. informacijos, J. Čenys tarnavęs policijoje ir Varėnoje, o bėgant vokiečiams Vilniuje. Rengtasi J. Čenį suimti.

Išaiškinta, kad Varėnos liaudies teisėjas Jonas Šimanskas, g. 1906 m. Lazdijų r. Leipūnų kaime, vokiečių laikais buvęs Vokietijoje, gyvenęs Berlyne ir grįžęs kaip repatriantas. Savo praeitį jis slėpė, skleidė antitarybinę agitaciją. Formulinarinė byla Šimanskui užvesta 1950 m. gruodžio mėn. Šaltinis Gluško 1951 m. balandžio 4 d. pranešė, kad Šimanskas giria buržuazinę Lietuvą. Būdami juodu kartu Vilniuje, matė karo invalidą. Šimanskas stebėjosi, kad tarybų valdžia ne-

gali aprūpinti karo invalidų, kai burž. Lietuvoje jie gaudavo pinigų, žemės ir gyvenamąjį plotą. Gluško dar pranešė, kad kai su Šimansku buvo Varėnos turguje ir pastebėjo, kad pabrango kiaušienas, teisėjas sakęs: „Greitai važiuosime į Maskvos zoologijos sodą kiaušius pasižiūrėti.“ Į klausimą „Kodėl?“ Šimanskas atsakė, kad pasiturtintys ūkininkai išbuožinti, kiti apdėti didžiuliais mokesčiais, gyvuliai iš valstiečių atimami... Sakė, kad į teisėjus daugiau nesibalotiruos – apie tai jam davė suprasti Teisingumo ministerijoje; dėl to pasistengė Varėnos RK VKP(b) sekretorius Kalčys, kuris įtaria, kad Šimansko žmona iš sekretoriaus namų pavogusi daiktus. Apie 70 % teisėjų bus pakeista, tad nauji, nepatyrę sužlugdys teismų darbą.

Informaciją apie J. Šimanską papildė Vasiljevo 1951 02 03 pažyma. Pasak jos, Šimanskas tarnavo vokiečių darbo batalione, 1942 m. išvyko į Vokietiją, dirbo prie presavimo staklių kariniame fabrike „Torgoda“ Berlyne. Šaltinis Plieninis 1946 m. liepos 22 d. pranešęs, kad iš Vytauto Dzenanavičiaus girdėjęs, jog Šimanskas ir prie vokiečių buvo teisėjas, teisės Dzenanavičių ir jo brolių už tai, kad jie buvo gerai nusiteikę tarybų valdžios atžvilgiu, tačiau šio fakto negalima patikrinti. J. Šimansko žmona Eugenija Ševčenko, g. 1925 m. Stalino (dabar Doneckas, Ukraina) srityje, nuo 1942 m. gegužės mėn. iki 1945 m. buvo Vokietijoje, dirbo karinėje gamykloje ir grįžo kaip repatriantė.

Šaltiniui Gluško Šimanskas 1951 m. lapkričio 19 d. kalbėjo, kad teisėjų rinkimas – komedija, nes iškeliama tik viena kandidatūra. Be to, jis pasisakė prieš rusų atvykimą į Lietuvą. Kartą Vytauto gatvė Varėnoje Gluško ejęs su Šimansku bei Kultūros skyriaus vedėju Mikalausku. Pastarasis sakęs, kad valdžia jį siunčia kažkur dirbti kolūkio pirmininko pavaduotoju. Šimanskas pareiškęs, kad jei jį siųstų į kolūki, jis greičiau atiduotų partinį bilietą.

Agentūriškai tirtas Daminas Jonys iš Dubičių, g. 1907 m. MGB 1950 m. gruodžio 31 d. žiniomis sekti 64 žmonės. Kaip partizanų ryšininkas sektas Stankauskas, kuriam formulinarinė byla užvesta 1951 m. rugsėjo mėn.

Tęsinys. Pradžia 2018 m. Nr. 94; 2019 m. Nr. 11, 12, 13

Vytautas Valentinas
ČESNULIS

2019-ieji – Lietuvos šaulių sąjungos metai

Varėnos krašto šauliai

2017 m. gruodžio 7 d. Lietuvos Seimo nutarimu 2019 metai paskelbti Lietuvos šaulių sąjungos metais. Šis nutarimas priimtas atsižvelgiant į tai, kad 2019 metais sukanka 100 metų nuo Lietuvos šaulių sąjungos įkūrimo, pabrėžiant Lietuvos šaulių sąjungos indėlį Nepriklausomybės kovose ir siekiant pagerbti Lietuvos šaulių sąjungos narių, kovojusių prieš sovietų okupaciją, žuvusių sovietų lageriuose ir tremtyje, atminimą bei vertinant Lietuvos šaulių sąjungos indėlį į Lietuvos saugumo stiprinimą ir patriotiškumo skatinimą.

Lietuvos šaulių sąjunga (LŠS) buvo įkurta 1919 m. birželio 27 dieną. Krašto apsaugos ministerija tą pačių metų rugsėjo 15 dieną patvirtino LŠS įstatus. Šaulių sąjungos tikslas buvo įtvirtinti šalies nepriklausomybę kovojant su bolševikais, bermontininkais ir lenkais. 1919-1923 metais šauliai dalyvavo kovose su Sovietų Rusijos ir Lenkijos kariuomenėmis bei Klaipeidos krašto sukilime. Sąjunga tarpukariu vienijo per 60 tūkstančių narių, o prasidėjus nacistinei ir sovietinei okupacijai šauliai tapo vienu iš pagrindinių rezistencijos ramsčių.

Sovietinės okupacijos laikotarpiu Lietuvos šaulių sąjungos veikla buvo uždrausta. Į vakarus pasitraukę šauliai 1954 metais kovo 7 d. Jungtinėse Amerikos Valstijose, Čikagoje, paskelbė Lietuvos šaulių sąjungos atkūrimą. Prasidėjus Atgimimui, 1989 m. birželio 1 dieną Kaune vykusiam mitinge buvo paskelbtas LŠS atkūrimo Lietuvoje siekis, o 1990 m. vasario 15 dieną įvyko Lietuvos Sąjungos atkuriamoji konferencija. Lietuvai lemtingais 1991 metais šauliai jau buvo organizuota struktūra ir aktyviai dalyvavo saugant Parlamentą ir kitus valstybės objektus. Šiandien LŠS vienija apie 11 tūkstančių narių.

Išsamiai apie Lietuvos šaulių sąjungos narių veiklą Varėnos krašte pasakoja Vytautas Česnulis knygoje „Varėnos krašto šauliai, 1919-1940“ (2008). Autorius supažindina su šaulių sąjungos istorija, Alytaus, Trakų ir Vilniaus šaulių rinktinėmis, kurioms priklausė Varėnos krašto šaulių būriai. Pasakoja apie Varėnos krašto šaulių dalyvavimą Nepriklausomybės kovose.

V. Česnulis leidinyje rašo apie šaulių kasdienybę, manevrus, pratybas, šventes, šaulių orkestrus, spaudos platinimą, kitą kultūrinę veiklą. Knygos autorius pateikia daug informacijos apie atskirų šaulių būrių: Perlojos, Nedzingės, Akmens, Merkinės, Liškiavos, Varėnos I, Puvočių, Giraitės, Valkininkų, Varėnos II ir kt. veiklą. Knygoje įvairiais aspektais minimos anų laikų daugelio šaulių pavardės, taip pat rašoma apie iš Varėnos krašto kilusius šaulius. Knygą autorius baigia pasakojimu apie šaulių sąjungos likvidavimą 1940 metų vasarą ir kai kurių šaulių likimus.

„Vytauto Česnulio parengta šaulių istorijos studija neabejotinai turi mokslinės vertės, nes gerai dokumentuota. Dar didesnė šios knygos pažintinė vertė. Reikšminga kaip ugdanči patirčių, pasididžiavimą savo regionu ir jo žmonėmis, kūrusiais bei stiprinusiais mūsų Valstybę. Ši knyga bus gražiu paminklu praėjusio šimtmečio trečiojo ir ketvirtąjo dešimtmečio šauliams, ypač Nepriklausomybės kovų dalyviams“, - rašo doc. dr. Sigitas Jegelevičius straipsnyje „Iš užmaršties prikelti šauliai“, išspausdintame knygoje „Varėnos krašto šauliai, 1919-1940“ (p.5-7).

Parengė Elena GLAVICKIENĖ
Varėnos viešosios bibliotekos Bibliografijos,
informacijos ir kraštotyros skyriaus vedėja

